

Emil Suci

MARGINALIA LA UN ARTICOL
PRIVIND TERMINOLOGIA CROMATICĂ DE ORIGINE TURCĂ

1. În recentul volum *Studia Linguistica et Philologica. Omagiu Profesorului Nicolae Saramandu la 70 de ani*, [București], Editura Universității din București, 2011, reputata lingvistă Florica Dimitrescu publică, la p. 271–282, o nouă contribuție a Domniei Sale la studierea terminologiei cromatice românești, de data aceasta a celei de proveniență turcă osmanlie: *Termeni cromatici de origine turcă în limba română*. Se pare că cercetarea acestui „singur segment etimologic” i-a fost prilejuită de apariția celor două volume ale lucrării noastre intitulate *Influența turcă asupra limbii române*, publicate de Editura Academiei Române: *I. Studiu monografic*, București, 2009, respectiv *II. Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, 2010 (cărora le stabilește și câte o siglă bibliografică: Suci, IT, respectiv DCT); cel puțin, așa deducem din intenția sa, exprimată la p. 272, de a studia „lexicul culorilor de sursă turcă în limba română urmărindu-l în ȘIO și în excelentele volume recente DCT și IT datorate cercetărilor asidue ale lui Emil Suci, care au făcut să fie luați în considerație mai mulți termeni cromatici proveniți din turcă în raport cu cei cuprinși în ȘIO (...) și să se furnizeze, la fiecare cuvânt, o gamă mai largă de informații referitoare la nomenclatura cromatică”.

Această aserțiune apreciativă și altele, prin care doamna Florica Dimitrescu își manifestă acordul cu unele soluții pe care le-am propus în lucrarea noastră, precum și deseale trimiteri la cele două volume ale acesteia și acceptarea (adesea mergând până la reproducere fidelă) a definițiilor, etimologiilor, viabilității și periodizărilor pe care le-am stabilit nu pot decât să ne onoreze, constituindu-se totodată în veritabile elemente de tip recenzie privind volumele noastre sus-menționate.

Din acest punct de vedere, autoarea contribuției își exprimă și o serie de observații critice și nedumeriri privitoare la conținutul celor două volume, ceea ce ne obligă să încercăm, în cele ce urmează, să îi putem fi de folos prin contrarea, respectiv înlăturarea lor, după ce Domnia Sa ne-a oferit sugestia și permisiunea scrisă de a proceda în acest fel.

2. O nedumerire care ține de fondul lucrării noastre este formulată, cu iz de reproș, la p. 272: „Este de neînțeles de ce într-un dicționar cu caracter pronunțat științific precum DCT nu figurează la fiecare cuvânt *citare* pentru a ilustra diversele semnificații ale termenilor românești împrumutați din turcă, așa cum s-a procedat, pentru astfel de cuvinte, în ȘIO...”.

Mărturisim că problema citatelor ilustrative – adică întrebarea dacă acestea sunt sau nu indispensabile – ne-a preocupat și pe noi, încă de la debutul din urmă

cu peste 35 de ani al cercetărilor noastre pe acest subiect. Modelul îl constituia, desigur, ȘIO, dar am constatat, în același timp, că, având caracter mai mult etimologic decât explicativ, majoritatea lucrărilor lexicografice moderne similare, dedicate influenței unei anumite limbi asupra alteia¹, nu au mai recurs la procedeu cu pricina, ca să nu mai vorbim de dicționarele pur etimologice (de exemplu, CDER sau DELR). În final, am decis să renunțăm la citate, cu excepția unor cazuri izolate, care trebuiau neapărat justificate. Motivele principale care au determinat această atitudine le-am expus în DCT, p. 7: „Ținând seamă de faptul că edificiul acestui dicționar nu a fost construit pe un teren viran, ci are ca temelie valoroase lucrări lexicografice anterioare, în primul rând opera de căpetenie a lui Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române* (ȘIO), și monumentalul *Dicționar al limbii române* (DA, respectiv DLR), am considerat că reproducerea, pe de o parte, a citatelor ilustrative și, pe de alta, a trimerelor bibliografice care apar în aceste lucrări fundamentale ar fi superfluă și ar spori substanțial dimensiunile dicționarului nostru”; dimensiuni care, între noi fie vorba, și așa sunt foarte mari – 913 p.; citatele ilustrative, introduse sistematic, ar fi sporit nemăsurat – poate ar fi dublat – numărul de pagini, ceea ce ar fi îngreunat considerabil mânăuirea și folosirea eficientă a dicționarului. Dar, conjugată cu aceasta de mai sus, rațiunea principală a renunțării la citate – exceptând unele cuvinte controversabile din punct de vedere semantic sau etimologic (*birin, cacăzun, catertai, evri, ortac, ova, poș, rutea, sacicol, safer, samur, semt, șeheroglan, șeitan, șișic, tanea, temergiu, top-condaclari, zambilă, zil* și alte câteva, pentru care **am dat** citate) – a fost inutilitatea lor, de vreme ce ele se găsesc în ȘIO, DLR sau în alte surse, precizate de fiecare dată. Este de presupus, sperăm că nu fără temei, că specialiștii – cărora li se adresează dicționarul – au la îndemână sursele respective, la care pot recurge cu ușurință dacă au îndoieli sau simt nevoia unor clarificări. ȘIO, DLR și alte dicționare au recurs într-adevăr la citate, pentru că nu dispuneau de surse oricui și oricând accesibile. Întrucât marea majoritate a citatelor pe care le-am fi putut introduce în dicționar ar fi provenit din ȘIO și DLR, iar majoritatea celorlalte ar fi provenit din izvoare aflate la îndemâna oricărui cititor interesat, ni s-a părut că reproducerea lor ar fi fost un gest nu numai superfluu, ci și penibil.

3. În privința numărului și proporției termenilor cromatici „de sursă turcă”, despre care Florica Dimitrescu vorbește la p. 280–281, credem că Domnia Sa are, parțial, dreptate: numărul lor (pe care îl stabilește la 47) poate fi considerat, eventual, mai mare decât cele 45 de cuvinte asupra cărora noi înșine ne-am oprit în IT, p. 399–400; depinde de criteriile pe care le folosim. Dacă avem în vedere și diferitele farduri și substanțe colorante – care adesea nu erau decât niște „prafuri”, rădăcini sfărâmate etc. –, atunci putem include și termeni ca *așiboia, cârmâz*,

¹ De pildă, Bakos Ferenc, *A magyar szókészlet román elemeinek története* [Istoricul elementelor românești ale lexicului maghiar], Budapeșt, 1982; Suzanne Kakuk, *Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise*, Budapeșt, 1973.

ghioghici, aflători doar în lista pe care Florica Dimitrescu ne-o oferă la p. 272–276, nu și în lista noastră; dar atunci ar trebui să considerăm de același tip și cuvinte ca *băcan*, *ojă*, *sandal*, *sârmea*, *suliman*, *știubeci* sau *zerdiceaf*, denumind, și ele, substanțe și materii colorante. Pe de altă parte, în corpusul pe care autoarea ni-l propune nu se află *carabaș* și *caraman*, care denumesc animale caracterizate printr-o anumită coloratură sau chiar caracteristica respectivă (ambele fiind formate în turcă de la *kara* „negru”); dar, în aceeași logică, ar trebui eliminate din lista Domniei Sale și *abraș*, *cil*, *comur*, *mosomur* etc., care se referă, și ele, la caracteristici cromatice ale unor animale. În ce ne privește, am exclus din rândul termenilor cromatici, în IT, materiile colorante, pe care le-am prezentat însă la p. 395–396, sub B.6. *Substanțe chimice și materii de origine minerală, vegetală sau animală* (utilizate ca farduri, coloranți, produse odorante, leacuri, materii prime industriale etc.); în schimb, am acceptat termenii *carabaș* și *caraman*.

Referitor la proporția împrumuturilor din turcă în rândul termenilor cromatici românești, raportarea pe care am făcut-o s-a bazat pe cifra pe care am găsit-o într-o lucrare privitoare la vocabularul limbii române contemporane², adică „peste 200 de adjective” cromatice³ (aceiași autori dând, în ediția din 1975 a lucrării, cifra 280, „după dicționarele limbii române”⁴). Întemeiată pe informațiile oferite de această sursă, afirmația noastră – criticată de Florica Dimitrescu – potrivit căreia termenii de origine turcă „înseamnă o proporție mare în rândul termenilor cromatici românești” a prezumat, nu fără temei, că autorii au numărat cuvintele de bază, moștenite sau împrumutate, nu și formațiunile pe teren românesc prin derivare (cu sufixul *-iu* etc.) sau prin compunere. Desigur că numărul acestora din urmă este mult mai mare – practic nemăsurat: „Cei mai mulți termeni cromatici (în număr nelimitat aproape) se grupează într-o clasă pe care o putem numi structură referențială. Sunt incluși aici termenii cromatici formați de la numele unui obiect X + sufixul *-iu*”⁵. Că termenii cromatici împrumutați din turcă – fie ei 45, 47, 48 sau mai mulți – înseamnă sau nu o proporție mare sau mică depinde, așadar, nu de numărul lor exact, ci de corpusul total de termeni cromatici românești la care îi raportăm – iar noi nu am avut la îndemână decât cifra dată în lucrarea menționată, care nu știm nici măcar dacă include sau ignoră și termenii învechiți (de vreme ce „dicționarele limbii române” înregistrează și astfel de termeni).

Doamna Florica Dimitrescu este însă îndreptățită să susțină că majoritatea covârșitoare a termenilor cromatici împrumutați din turcă sunt astăzi „obsoleți” (felicitări pentru reînvierea acestui arhaism cult, transilvănean!); nici noi nu am spus altfel: dintre cei 45 de termeni, „doar 16 (35,5%) au supraviețuit până astăzi,

² Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, Ed. revizuită și adăugită. București, 1985.

³ *Ibidem*, p. 138.

⁴ I. Coteanu, A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană. Vol. II. Vocabularul*, București, [1975], p. 249.

⁵ *Ibidem*, p. 138.

dintre care numai unul poate fi considerat literar” (*liliachiu*), iar 15 sunt populari sau regionali (IT, p. 400).

4. Un alt reproș pe care ni-l face autoarea articolului – de data aceasta, *deloc* pe drept cuvânt, ci absolut *gratuit* – este următorul (p. 280): „În schimb, nu este clar de ce unii termeni cromatici apar în unele lucrări ale lui Emil Suciuc, dar nu sunt cuprinse în altele.” Vom demonstra că nu este așa.

Florica Dimitrescu se referă, pe de o parte, la adj. *pembiu*, care, potrivit Domniei Sale, „apare numai în DCT s.v. *pembe*, dar nu și, independent, de ex. în IT, p. 399”. Poate că precizările noastre introductive nu au fost suficient de explicite: în cea mai mare parte a IT (inclusiv la p. 399) am avut în vedere *numai* împrumuturile din turcă, nu și derivatele românești de la ele; acestea sunt tratate abia în cap. V, *Formarea cuvintelor* (p. 506–597). Or, întrucât *pembiu* este derivat românesc, el nu apare în IT, p. 399, dar apare, în IT, la p. 521, sub 1.2. *Suffixul -iu*.

O problemă diferită apare, pe de altă parte, în afirmația apreciatei lingviste potrivit căreia „nici în DCT și nici în listele finale din IT nu este inclus *memerei* «marmorat, cu dungi ca marmora», chiar dacă același autor îl inserează în IT la p. 399”. Domnia Sa are dreptate într-un singur sens: într-adevăr, acest „cuvânt” nu este inclus în locurile indicate, și anume pentru că el **nu există!** El nu este inserat – în ciuda celor afirmate – nici „în IT la p. 399” și nici măcar în lista pe care însăși autoarea articolului a întocmit-o, și anume la p. 275, unde i-ar fi locul. Acest *presupus* cuvânt – de fapt, o formă inexistentă – este menționat în articolul respectiv, în mai multe locuri, abia începând de la p. 276, probabil ca urmare a unei lecturi greșite a cuvântului *mermerei*, care **este inclus** în lista autoarei (p. 275), ca și în lucrarea noastră, atât în DCT, la locul său, cât și în IT (p. 399), inclusiv în listele finale (p. 660, 696), și anume după termenul *mermer*, care provine din tc. *mermer* „marmură”!

5. De altminteri, coerența, rigoarea și corectitudinea articolului sunt destul de frecvent viciate și de greșeli care, spre deosebire de cele de mai sus, pot fi presupuse a fi „de tipar”: sigle metatezate (CDT în loc de DCT – p. 280; TI în loc de IT – p. 275), cuvinte turcești și chiar românești scrise eronat (rom. *ghiurgiuliu* în loc de *ghiurghiuliu* – p. 277, *göc* în loc de *goc* – p. 274; tc. *çigede* în loc de *çiğde* – p. 274, 279, *gok* în loc de *gök* – p. 274, *karigea* în loc de *karica* – p. 273, *kizilkok* în loc de *kızilkök* – p. 274, *singeabi* în loc de *sincabi* – p. 275) etc.

6. Desigur că „scăpările” pe care le-am prezentat mai sus nu constituie o tragedie și nu exclud eventualele scăderi, omisiuni sau erori mai mult sau mai puțin grave din cuprinsul celor două volume ale noastre, consacrate influenței turce asupra limbii române. Suntem datori, de aceea, să mulțumim pentru tentativa, chiar dacă neexprimată, de recenzare a acestora – măcar în părțile referitoare la termenii cromatici – de către autoarea articolului, căreia îi purtăm o nestrămutată considerație. Datorăm, de asemenea, scuze pentru faptul că elementele de „critică nedreaptă” – întâmplare, fără îndoială, din neatenție – ne-au obligat la repararea lor, astfel încât lucrarea noastră să nu rămână atinsă de „pete” pe care nu le are, de vreme ce va fi suficient să-i fie relevate cele reale.

NOTES MARGINALES À UN ARTICLE
SUR LA TERMINOLOGIE CHROMATIQUE ROUMAINE D'ORIGINE TURQUE

(Résumé)

L'apparition d'un article sur la terminologie chromatique roumaine d'origine turque, signé par Florica Dimitrescu, donne à l'auteur de ces notes l'occasion d'éclaircir quelques solutions adoptées dans les deux volumes de son œuvre *Influența turcă asupra limbii române* et de rejeter les amicales remontrances et remarques critiques adressées à son ouvrage par Mme Prof. Dimitrescu, qui d'ailleurs le caractérise comme «excellent». Les sujets de la discussion sont la nécessité de la présence des citations dans un dictionnaire de mots d'emprunt, le nombre et la proportion des termes chromatiques empruntés au turc-osmanli, aussi bien que certaines fautes de lecture et d'impression, en fait d'inattention, commises dans l'article de la réputée linguiste.

Cuvinte-cheie: limba română, influența turcă, terminologie, cromatică, dicționare.

Mots-clé: langue roumaine, influence turque, terminologie, chromatique, dictionnaires.

*București, Estacadei 12, ap. 7
emilsuciu50@yahoo.com*